

ข้าวของ เครื่องใช้ ครุฑ และตัวตนของผู้หญิง: ภาพร่างประวัติศาสตร์จาก ‘สิ่งของ’ ในพิพิธภัณฑ์ธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์

ที่มาและภูมิหลังของ ‘สิ่งของ’ ผู้บริจาค

‘สิ่งของ’ ของผู้หญิงที่จะนำมาศึกษาและอภิปรายโดยย่อ ในที่นี้ เป็นของที่พิพิธภัณฑ์ธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ ได้รับบริจาคมาจาก ดร. วินิจ วินิจนัยภาค และภรรยา คุณหญิงพรณี วินิจนัยภาค (นามสกุลเดิมคือ ‘สุขุม มาลจันทร์’)

ดร. วินิจ วินิจนัยภาค (พ.ศ. 2471-2534) เป็นอดีต ผู้พิพากษา รองเลขาธิการพระราชวัง ฝ่ายที่ประทับ และ สมุหราชมณฑลเชียร ผู้ดูแลงานเกี่ยวกับด้านกฎหมาย ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ในการดำเนินการจัดทำโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ส่วนคุณหญิงพรณี วินิจนัยภาค เป็นนางสนองพระโอษฐ์ใน สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทั้งสอง สามีภรรยา เสียชีวิตพร้อมบุตรสาวคนรอง นางนิจร จันทร ภรรยา นายท่าเนียบ จันทร โดยประสบอุบัติเหตุเครื่องบินตก ที่อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2534 ยังความโศกเศร้าเสียใจแก่ญาติมิตรเป็น อย่างยิ่ง (ไม่ระบุนาม, 2534) ทั้งสองเป็นผู้นิยมสะสม ของเก่า และได้บริจาควัตถุเหล่านั้นให้กับสถาบัน การศึกษาต่าง ๆ อาทิเช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นต้น

ในส่วนของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สิ่งของดังกล่าว ได้รับมอบในปี พ.ศ. 2530 ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาและจัด แสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ (ตั้ง อยู่ที่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต) ในจำนวน รายการสิ่งของที่บริจาคให้แก่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นี้ มีของที่เกี่ยวข้องกับเครื่องทำครุฑ อุปกรณ์การทำงาน ของแม่บ้าน และข้าวของเครื่องใช้อื่น ๆ จิปาถะที่เกี่ยวกับ ผู้หญิงอยู่เป็นจำนวนมาก

‘ผู้หญิง’ กับบทบาทในโครงการอันเนื่องมา จากพระราชดำริ

ในการดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริใน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มีบุคคล หลายฝ่ายเกี่ยวข้อง ทั้งในหน่วยงานรัฐและภาคเอกชน ตั้งแต่ ระดับปัญญาชนชั้นนำ ไปจนถึงชาวบ้านธรรมดา กลุ่มสตรี ถือเป็นผู้มีบทบาทอย่างต่อเนื่อง มาตั้งแต่แรกเริ่มดำเนิน โครงการ โดยมีอุดมการณ์กษัตริย์นิยม (royalism) เป็น ตัวขับเคลื่อนอยู่เบื้องหลังความสำเร็จ อุดมการณ์ดังกล่าว ได้ผลักดันให้ผู้คนหลากหลายอุทิศตนเพื่อพระราชภารกิจ โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย

กลุ่มสตรีในโครงการพระราชดำริ มีทั้งสตรีชนชั้นสูง ระดับคุณหญิงคุณนาย และระดับชาวบ้านสามัญชน ส่วนใหญ่เป็นสตรีที่ไม่ได้มีชื่อปรากฏ หรือเป็นที่รับรู้ในสังคม วงกว้างมากนัก ตัวอย่างเช่น ป้าขาวและแม่ก่องแก้ว ผู้เข้าร่วมโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่ศูนย์การ พัฒนาห้วยฮ่องไคร้ จังหวัดเชียงใหม่ (ดูรายละเอียดใน ชนิดา ชิตบัณฑิตย์, 2554)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะไม่ปรากฏชื่อ แต่ปฏิเสธไม่ได้ถึง บทบาทความสำคัญของผู้หญิงเหล่านั้นที่มีต่อโครงการ ที่ ดำเนินการครอบคลุมพื้นที่ทั่วประเทศ และเกี่ยวข้องกับผู้คน เป็นจำนวนมาก จากโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เรื่องราวของคุณหญิงพรณี วินิจนัยภาค กับเรื่องของป้าขาว และแม่ก่องแก้ว เมื่อนำมาศึกษาเปรียบเทียบกัน จะได้ภาพ สองด้านระหว่างสตรีสองกลุ่มชนชั้น ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริได้เป็นอย่างดี ทั้งสองต่างก็เป็นผู้เสียสละเพื่อถวายพระเกียรติแด่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

‘ครัว’ ‘สิ่งของ’ กับ บทบาท และความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้หญิง

สิ่งของที่จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ ที่ได้รับบริจาคมาจาก ดร.วินิจ และคุณหญิงพรณี วินิจนัยภาค ส่วนหนึ่งเป็นสิ่งของผู้หญิงที่สะท้อนบทบาท ตัวตน และความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้หญิงในยุคสมัยหนึ่ง สิ่งของเหล่านี้ถือเป็นของที่ช่วยให้งานของผู้หญิงสามารถบรรลุถึงบทบาทที่สังคมคาดหวัง เช่น บทบาทในฐานะแม่และเมีย คนดูแลบ้าน คนทำอาหารและดูแลลูกหลาน งานของผู้หญิงแต่ละประเภท ล้วนแล้วแต่ต้องการความละเอียดประณีต ความพิถีพิถัน และความใส่ใจ จึงทำให้งานของผู้หญิงเป็นงานที่หนัก และมีความสลับซับซ้อนในแบบเฉพาะของตน ผู้หญิงมักมีบทบาทผ่าน ‘ครัว’ อันเป็นพื้นที่ที่เธอมีอำนาจเป็นเจ้าของ

ดังจะเห็นได้จากที่ทายาทของคุณหญิงพรณี วินิจนัยภาค ได้เล่าถึง ‘ครัวแม่’ เอาไว้หลายบทหลายตอน ตัวอย่างเช่น:

ครัวของแม่มีบทบาทเริ่มขึ้นอย่างจริงจัง เมื่อแม่แต่งงานกับพ่อ ใช้ชีวิตในฐานะแม่บ้าน แม่เป็นเจ้าของครัว จัดทำอาหารให้กับสมาชิกในครอบครัว อันมีพ่อ ตัวแม่เอง และลูกสาวทั้งสองคน ตลอดจนคนในบ้านซึ่งถือเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของครอบครัว เรา แม่และพ่อดำเนินชีวิตในบ้านด้วยความรัก ความอบอุ่น และมีน้ำใจเอื้ออาทรต่อกัน ครัวแม่ได้ทำหน้าที่เป็นสายใยหนึ่งที่เชื่อมโยงบรรยากาศนี้ ให้คงอยู่ตลอดชีวิตของท่านทั้งสอง

(ไม่ระบุนาม, 2534: 12)

อาหารคาวหวานที่แม่เคยปรุงและนำมารวมพิมพ์ไว้คราวนี้ จัดแบ่งออกเป็น 8 หมวด คือ อาหารว่าง ข้าว ขนมจีน ยำ น้ำพริก แกง ปลาร้า และขนม ประกอบด้วยอาหาร 35 รายการ แต่ละรายการกำหนดปริมาณสูตรอาหารสำหรับ 4-6 ที่ ทั้งหมดเป็นอาหารไทยที่แม่ปรุงด้วยฝีมือให้ถูกใจคนที่อยู่รอบข้าง ขณะเดียวกัน ก็ยึดหลักความอร่อย สวยงามและสะอาด รวมทั้งความถูกต้องตามหลักโภชนาการ ดังจะเห็นได้จากสูตรอาหารทั้งหมด แม่ไม่ใช้ผงชูรส แต่ใช้น้ำตาลเสริมรสแทนเพื่อให้มีรสชาติกลมกล่อม ทำให้อาหารจากครัวแม่เป็นดังที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงสุทธสิริโสภา เจ้านายพระองค์หนึ่งที่ครอบครัวเราเคารพนับถือยิ่ง ทรงปรารภไว้ว่า “คุณชาว (แม่) รสมือดี ทำอะไรดูน่ากิน” นอกจากนี้ครัวแม่ยังได้นำเกร็ดที่น่าสนใจมารวมพิมพ์ไว้ด้วย เพื่อบอกเล่าถึงสิ่งละอันพันละน้อยที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างสูตรอาหารกับครอบครัวของเรา

(ไม่ระบุนาม, 2534: ไม่ระบุเลขหน้า)

เนื่องจากงานครัวเป็นงานสำคัญ การมีเครื่องมือเครื่องมือช่วย ย่อมจะทำให้ผู้หญิงผ่อนแรง และตัวอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ไม้สอยเอง เป็นสิ่งสะท้อนความละเอียดอ่อนและประณีตของผู้หญิงในกระบวนการผลิต ในแง่นี้การผลิตด้วยเครื่องมือเครื่องใช้หรืออุปกรณ์ที่ทำจากไม้ ย่อมถือเป็นของสำคัญ เพราะคุณภาพของผลิตภัณฑ์ขึ้นอยู่กับคุณภาพฝีมือ ตลอดจนความชำนาญในการใช้อุปกรณ์เหล่านั้นด้วย ไม่ใช่ผู้หญิงทุกคนจะสามารถทำได้ การศึกษาภายในวงศ์ตระกูลและในระบบโรงเรียนสมัยใหม่ ล้วนมีบทบาทต่อการผลิตสร้างความเป็นหญิง และผู้หญิงในอุดมคติ จากประวัติเรื่องราวชีวิตที่ปรากฏในหนังสืองานศพ คุณหญิงพรณี วินิจนัยภาค ได้เรียนรู้วิธีปรุงอาหารตลอดจนขนบธรรมเนียมต่าง ๆ จากการถ่ายทอดของแม่และโรงเรียน ดังที่ลูกสาวของคุณหญิงพรณี วินิจนัยภาค ได้เล่าถึงคุณแม่ไว้ดังนี้:

ทุกคนที่รู้จักกับแม่ คุณหญิงพรณี วินิจนัยภาค หรือที่ทุกคนต่างเรียกท่านว่า ‘คุณชาว’ คงต้องเคยลิ้มรสอาหารที่แม่ปรุงขึ้น หรือเคยได้ยินคำกล่าวขวัญถึงอาหารที่แม่ทำ ความสามารถของแม่ในด้านนี้ นอกจากพรสวรรค์แล้วแม่ยังสั่งสมความรู้ประสบการณ์จากพื้นฐานครอบครัวและการศึกษาด้วย

ครอบครัวของแม่ มีคุณยายถนอม ไกรฤกษ์ คุณยายอำภา สุขุมมาลจันทร์ เป็นผู้เคร่งครัดในขนบธรรมเนียมแบบไทยโบราณ คุณยายทั้งสองเลี้ยงดูแม่ ซึ่งคลอดก่อนกำหนด (7 เดือน) ด้วยความรักและทะนุถนอมอย่างยิ่ง คุณยายอบรมแม่ให้มีกิริยามารยาทอย่างกุลสตรีไทย เรียบร้อย

นุ่มนวล และรู้งานบ้านงานเรือน แม่จึงคุ้นเคยกับการเข้าครัวปรุงอาหาร ในฐานะผู้ช่วยคุณยาย ตั้งแต่เล็ก แม่เรียนรู้ตำรากับข้าวโบราณไว้ได้มาก พอกับการชิมซั้บประเพณีชีวิตแบบเก่าหลายอย่าง ซึ่งเป็นศิริมงคลแก่ชีวิต แม่ก็สืบทอดการปฏิบัติมาถึงครอบครัวเราด้วย

แม่ฝึกฝนความเป็นแม่บ้านการเรือนเพิ่มขึ้น ตามระบบการศึกษาสมัยใหม่ในโรงเรียนสตรีวิสุทธิตาม หลังจากจบการศึกษามัธยมต้นที่โรงเรียนมาแตร์เดอี ที่นี่เป็นโรงเรียนการเรือนโดยตรง แม่จึงพัฒนาความรู้ความสามารถได้อย่างครบถ้วน คือไม่เพียงแต่การปรุงแต่งด้วยฝีมือเท่านั้น หากแต่ยังเรียนรู้งานฝีมือการจัดแต่งด้วยสีล้นสวยงาม จนเป็นศิลปะงานครัวโดยแท้ ดังนั้นแม่จึงได้เรียนรู้ทั้ง ‘ครัวโบราณ’ และ ‘ครัวสมัยใหม่’

(ไม่ระบุนาม, 2534: 10-11)

เมื่อความละเอียดประณีตหรือคุณภาพของผลิตภัณฑ์ออกมา เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ ‘ฝีมือ’ ของผู้หญิงแต่ละคน ย่อมมีผลทำให้ผู้บริโภครู้สึก ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งคนในครอบครัวและคนภายนอก ระลึกถึง ‘รสมือ’ ของนางผู้นั้นด้วย ผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรมแบบจารีตจึงถูกฝึกฝน บ้างก็เคี้ยวกรำตนเอง เพื่อให้เกิดทักษะและความเชี่ยวชาญในการใช้อุปกรณ์เครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือน เพื่อบรรลุความเป็นผู้หญิงตามอย่างอุดมคติที่สังคมวัฒนธรรมคาดหวังต่อเธอ การเป็นผู้หญิงไม่ใช่เรื่องง่าย อย่างที่ใคร ๆ ชอบคิดและจินตนาการกันไปเอง

‘รสมือ’ มีความแตกต่างและละเอียด ประณีตกว่า ‘รสชาติ’ เพราะ ‘รสชาติ’ เป็นเรื่องทั่วไป ขณะที่ ‘รสมือ’ เป็นเรื่องที่มีนัยยะเฉพาะมากไปกว่านั้นอีก แต่ผู้หญิงที่ทำกับข้าวอร่อย จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม เธอจะต้องมีทั้ง ‘รสชาติ’ คือ รสอาหารทั่วไป กับ ‘รสมือ’ ซึ่งเป็นรสเฉพาะ นอกจาก ‘รสมือ’ เกิดจากฝึกฝน ความชำนาญในการทำอาหารแล้ว ‘รสมือ’ ในบางกรณี ยังเกิดจากความรู้ที่มาจาก การสังเกต ว่าคนในครอบครัวที่เธอต้องดูแลเรื่องปากท้องนั้น แต่ละคนชื่นชอบรสอาหาร เปรี้ยว หวาน มัน เค็ม อย่างไร และจะปรุงอาหารให้มีรส ‘ถูกปาก’ แต่ละคนได้อย่างไร เป็นเรื่องทักษะเฉพาะที่เกิดจากความใส่ใจในรายละเอียดของผู้หญิงแต่ละคน

บทบาทและตัวตนของผู้หญิง มิใช่มีแต่ภาระหน้าที่ต่อคนในครอบครัวในฐานะแม่และเมียเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทและตัวตนในพื้นที่สาธารณะ อย่างเช่น การทำอาหาร ของกิน ทั้งคาวและหวาน ยังเป็นเรื่องที่มีนัยยะทางวัฒนธรรม (ชุตินา ประภาศวุฒิสาร, 2554) ขนมของกิน มีทั้งของกินปกติในชีวิตประจำวัน ของกินเพื่อต้อนรับแขก เพื่อการค้าขาย และของกินตามเทศกาลงานบุญ ซึ่งในงานบุญประเพณีนั้นมักจะจัดกันที่วัดประจำชุมชน และมักจะมีการทำอาหาร ขนมของกิน ไปถวายพระที่วัด แต่พระไม่ใช่ผู้ที่จะฉันทอาหารทั้งหมด เพราะเมื่อพระฉันทอาหารเสร็จเรียบร้อย ผู้ที่มาร่วมงาน

นั้นแหละซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ที่จะได้รับประทานอาหาร เหล่านั้น ของกินบ้านไหนเรือนไหน อร่อยถูกปากหรือไม่ถูกปากอย่างไร จะเป็นประเด็นที่พูดถึงกัน บ้านไหนทำกับข้าว ทำขนม มีรสชาติเอร็ดอร่อย ก็เป็นเครื่องบ่งบอกที่เข้าใจได้โดยนัยว่า บ้านนั้นมีผู้หญิงที่เพียบพร้อม ผ่านการอบรมฝึกฝนตนเองมาเป็นอย่างดี พร้อมทั้งจะมาเป็น ‘แม่บ้าน แม่เรือน’ ในครอบครัวของตนเอง

งานเลี้ยงต้อนรับแขก เป็นเหมือนสิ่งอันเชื่อมร้อยระหว่างครอบครัวหนึ่งไปสู่อีกครอบครัวหนึ่ง ก่อเกิดเป็นโครงข่ายทางสังคม เพราะครอบครัวถือเป็นหน่วยย่อยที่สำคัญของสังคม และในแต่ละครอบครัวจะมีพื้นที่ย่อย ที่มีบทบาทอยู่ในแต่ละบ้านคือ ‘พื้นที่ครัว’ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ถูกกำหนดโดยสังคมวัฒนธรรมให้เป็นพื้นที่ของผู้หญิง ซึ่งผู้หญิงจะมีอำนาจแสดงบทบาทของตนได้ ทางหนึ่งโดยผ่าน ‘ครัว’ นี้แหละ เพราะ ‘ครัว’ เป็นสถานที่ประกอบอาหารอันเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของแต่ละบุคคล ‘การจัดการในพื้นที่ครัว’ จึงเป็นการจัดการชีวิตและการดำรงอยู่ในระดับพื้นฐาน ในยุคที่วัฒนธรรมการกินข้าวนอกบ้านยังไม่แพร่หลาย หรือต่อให้แพร่หลาย เรายังพบความสำคัญและการให้เกียรติแก่พื้นที่ครัว ในฐานะพื้นที่ที่มีบทบาทต่อครอบครัวและต่อสังคมสาธารณะ ในหนังสืองานศพของคุณหญิงพรรณิ วินิจนัยภาคและครอบครัว ได้กล่าวสะท้อนถึงบทบาท ‘ครัวแม่’ ในลักษณะนี้เช่นเดียวกัน

อาหารจากครัวแม่ ไม่ได้จัดทำขึ้นเฉพาะผู้คนในบ้าน แม่ยังมีน้ำใจเผื่อแผ่ไปถึงญาติมิตรสหายที่ไม่ใช่แต่เพื่อนของพ่อหรือแม่ หากยังรวมไปถึงเพื่อนของลูกสาวทั้งคู่ด้วย เนื่องจากทุกคนทราบกันดีอยู่แล้ว ครอบครัวเราไม่นิยมออกไปรับประทานอาหารนอกบ้าน ที่บ้านจึงเป็นที่ชุมนุมบรรดาเพื่อนทั้งของพ่อ แม่ และลูก ๆ ครัวแม่จึงทำหน้าที่จัดงานเลี้ยงย่อยในบ้านอยู่เสมอ

นอกจากการทำอาหารเลี้ยงกันในบ้านแล้ว แม่ยังจัดทำอาหารสำหรับญาติสนิท คนใกล้ชิดและผู้มีพระคุณ เนื่องในวาระต่าง ๆ ด้วย เป็นต้นว่าการทำอาหารไปรับประทานร่วมกันในกลุ่มเพื่อน หรือในเทศกาลสำคัญตามประเพณีไทย เพื่อเป็นการตอบแทนพระคุณและน้ำใจ แม่มักทำอาหารตามเทศกาลนำไปเยี่ยมคารวะท่านผู้ใหญ่ที่แม่และครอบครัวเคารพรักเสมอ

ครัวแม่ยังได้มีบทบาทในการ ‘รับแขก’ ในสังคมวงกว้างในฐานะภรรยาผู้พิพากษาศาลจังหวัด โดยเฉพาะเมื่อครั้งที่พ่อย้ายไปประจำที่เชียงใหม่ ซึ่งเป็นจังหวัดใหญ่ก็มีการจัดงานพิธีการสำคัญระดับชาติอยู่เสมอ ครัวแม่จึงมีส่วนร่วมในการจัดอาหารสำหรับกับข้าวคาวหวาน และจัดแต่งโต๊ะอาหารอยู่เกือบทุกครั้ง

และหลายครั้ง ครัวแม่ก็ได้มีโอกาสร่วมงานการกุศล โดยเฉพาะกิจการของมูลนิธิสายใจไทยที่พวกเราไม่เคยลืมเลย คือการจัดทำอาหารเลี้ยง

ผู้มาช่วยงานและทหารตำรวจ และ ‘ออกบ้าน’ ขายอาหารแก่ผู้มาเที่ยวงาน หรือในคราวหารายได้สร้างสวนหลวง ร.9 ฯลฯ เป็นต้น

และความปลาบปลื้มเหนือสิ่งอื่นใดสำหรับครอบครัวเรา คือครัวแม่ได้มีโอกาสถวายการรับใช้เบื้องพระยุคลบาท ด้วยการจัดทำแกงเผ็ดเปิด่าง เข้าไปจัดเลี้ยงถวายเมื่อมีงานพระราชทานเลี้ยงเสมอ

เนื่องจากครัวแม่มีบทบาทเริ่มจากสมาชิกในบ้านญาติสนิทมิตรสหาย คนใกล้ชิด ด้วยความรักและมีน้ำใจอาหารต่อผู้คนรอบข้าง แม่จึงต้องการทำอาหารให้เป็นที่ถูกปากและมีคุณค่าต่อร่างกาย โดยวางหลักการทำอาหารไว้ว่าต้องอร่อย สะอาด ถูกต้องตามหลักโภชนาการ ให้มีคุณค่าสารอาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย สูตรอาหารของแม่จึงเป็นสูตรที่มีการปรับเปลี่ยนตามรสมือและความรู้เรื่อง การบริโภค และยังมีการปรับใช้เครื่องปรุงบางอย่างให้เข้ากับ ‘ความถูกปากและความพอใจ’ ของบุคคลที่แม่ตั้งใจทำอาหารให้เป็นการเฉพาะอีกด้วย...

อาหารหลายอย่าง แม่ได้คิดสร้างสรรค์ขึ้นจากประสบการณ์และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในยามเดินทางไปต่างประเทศ ซึ่งหาเครื่องปรุงบางชนิดไม่ได้ แม่ก็เลือกใช้จากสิ่งที่มีอยู่ในเมืองนั้นแทน ทำให้ได้สูตรอาหารในอีกรสหนึ่ง

(ไม่ระบุนาม, 2534: 13-15)

การทำอาหารและขนมของกิน จึงเป็นสิ่งที่ถูกทำให้มีความหมายทางสังคม ที่สื่อถึงบทบาทและตัวตนของผู้หญิง โดยเฉพาะที่มีต่อกิจกรรมทางศาสนา ผู้หญิงเป็นผู้อุปถัมภ์วัดวาอาราม นอกจากการเป็นผู้บริจาคเงินทุนในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมและศิลปวัตถุมากมายหลายแห่งแล้ว ยังเป็นผู้ทำอาหารใส่บาตรทำบุญเลี้ยงพระ (ผู้ชาย) อยู่ตลอดพุทธศาสนาเองสร้างภาพลักษณ์ผู้หญิงที่ดี คือผู้หญิงที่มีบทบาทต่อการจรรโลงพุทธศาสนา โดยการใช้ตำนานเรื่องเล่าทั้งในชาดกและพุทธประวัติ มาสอนเรื่องบทบาทผู้หญิง อาทิเช่น เรื่องของนางมัทรี ผู้อุทิศตนเพื่อให้สามีได้บรรลุธรรมชั้นสูง เรื่องของนางวิสาขาผู้ทำขำวมอุปายาสถวายพระพุทธรูป ในวันที่จะทรงตรัสรู้ เรื่องของพระแม่ธรณี ที่มาช่วยพระพุทธรูปปราบพญามารผจญในคืนวันที่จะตรัสรู้ ดังเช่นที่งานของ นภัทรศิริสัมพันธ์ และ อเลค กอร์ดอน (Alec Gordon) ได้ศึกษาไว้ (Sirisambhand & Gordon, 2004:253-286)

กล่าวในแง่แล้ว บทบาทของผู้หญิงในสังคมวัฒนธรรม จึงมิใช่บทบาทในฐานะที่เป็น 'ผู้ถูกกระทำ' เสมอไป หากยังมีนัยยะถึงบทบาทในฐานะ 'ผู้กระทำการ' อยู่ด้วย คือเป็นผู้กระทำตามภาพลักษณ์ที่มีในอุดมคติ และในทางตรงข้าม เป็นการสร้างรอยต่อให้ภาพลักษณ์ในอุดมคติเหล่านั้น ให้คงอยู่และสืบสานต่อไป

สืบเนื่องจากสังคมวัฒนธรรมจารีตแบบไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีการแบ่งแยกพื้นที่ 'บ้าน' กับ 'เมือง' ที่ถือว่า 'บ้าน' อยู่ในความดูแลของผู้หญิง และ 'เมือง' อยู่ในความดูแลของผู้ชาย เพราะประวัติศาสตร์ของไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีระบบไพร่ที่แบ่งแยกแรงงานพื้นฐาน โดยอาศัยเพศเป็นเครื่องกำหนด ผู้ชายถูกเกณฑ์เป็นแรงงานรับใช้รัฐหรือเมือง ในขณะที่ผู้หญิงอยู่กับบ้าน ดูแลบ้านช่องเรือนชาน ลูกหลานคนเฒ่าคนแก่ รวมทั้งมีบทบาทต่องานในท้องไร่ท้องนาด้วย หากได้พิชผลดี สามารถนำเอาไปจ่ายเป็นค่าส่วย ทดแทนการถูกเกณฑ์แรงงานของผู้ชาย (ลวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 2542)

แม้ว่าในสังคมสมัยใหม่ ระบบไพร่และการเกณฑ์แรงงานได้ถูกยกเลิกไปแล้ว ตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 คือหลังจากที่ลัทธิอาณานิคม ได้เข้ามาสถาปนาความเป็นเจ้าเหนือชนชั้นนำพื้นเมือง แต่การแบ่งแยกพื้นที่ความรับผิดชอบระหว่าง 'บ้าน' (ผู้หญิง) กับ 'เมือง' (ผู้ชาย) ยังคงเป็นพื้นฐานความคิดความเชื่อทางสังคมและวัฒนธรรม ให้กับสังคมไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่อมา งานบ้านงานครัวจึงยังคงถือเป็นบทบาทหลักของผู้หญิง การทำอาหารของกินซึ่งถือเป็นงานสำคัญภายในบ้าน ถูกกำหนดให้เป็นบทบาทของผู้หญิงเช่นเดียวกัน ที่งานบ้านงานครัวกลายเป็นสื่อสัญลักษณ์ บ่งบอกถึงตัวตนและคุณลักษณะของ 'หญิงดี' หรือ 'หญิงเก่ง' ผู้มี 'เสน่ห์ปลายจวัก' และเป็น 'แม่ศรีเรือน' หรือ 'แม่บ้านแม่เรือน' เป็นต้น เครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือน หรือที่เรียกโดยย่อว่า 'เครื่องครัว' จึงเป็นสื่อสัญลักษณ์ทางวัตถุที่สะท้อนถึงความเชื่อมโยง เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมความเชื่อแบบไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีต่อผู้หญิง

นอกจากอุปกรณ์เครื่องครัว หลักฐานที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมของผู้หญิง ยังมีเครื่องใช้สำหรับการประกอบอาชีพการทำงานของผู้หญิงด้วย การเย็บปักถักร้อยซึ่งเดิมถือเป็นงานของผู้หญิง เพราะเดิมทีงานแบบนี้จะต้องทำกันที่บ้าน เมื่อมีจักรเย็บผ้าเข้ามาใช้ในสังคมไทย ผู้หญิงจึงเป็นกลุ่มแรงงานแรก ๆ ที่ให้ความสนใจกับอุปกรณ์ประเภทนี้ การผลิตในระบบโรงงานอุตสาหกรรม ที่นำผู้หญิงออกไปทำงานนอกบ้าน ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมตรงนี้ด้วยเหมือนกัน แรงงานในครัวเรือน งานหัตถกรรมฝีมือ ไม่เพียงพอที่จะตอบสนองต่อระบบการผลิต ที่ต้องผลิตคราวละมาก ๆ และให้ได้คุณภาพเดียวกัน ตลอดจนปริมาณความต้องการที่มีในตลาด อีกทั้งระบบการผลิตอุตสาหกรรม ยังต้องการให้ผู้หญิงมีบทบาทหลักในการผลิตเพื่อสังคม ไม่ใช่เพื่อเฉพาะแต่ครอบครัวอีกต่อไป (ชลิตา บัณฑุวงศ์, 2556:39-68)

'ผู้หญิง' กับ 'สิ่งของ' (VS) 'สิ่งของ' ของ 'ผู้หญิง': รายการสิ่งของที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ

สามารถจำแนกของเหล่านี้่ออกตามประเภทดังต่อไปนี้

1 อุปกรณ์เครื่องครัวสำหรับการประกอบอาหาร และทำขนม

ได้แก่ กระทะทองเหลือง, ไม้ตักข้าวเหนียว, เครื่องทำขนมจีน, กระจ่ายชุดมะพร้าว, เครื่องบดถั่วเน่า (ภาคเหนือ), พิมพ์ข้าวตอก, พิมพ์ครองแครง, พิมพ์ขนมไหว้พระจันทร์, ที่แกะเม็ดข้าวโพด, ลูกหีบอ้อย (ใช้น้ำอ้อย แทนน้ำตาล), เครื่องสีข้าวด้วยมือ เป็นต้น

2 อุปกรณ์เกี่ยวกับงานบ้าน

ได้แก่ เตารีด จักรเย็บผ้าเย็บห่อชิงเกอร์ พร้อมกระสวย และชุดทอผ้า เครื่องอัดกลีบสไบ เป็นต้น

3 งานจักสาน

ได้แก่ งานจักสานทำด้วยกระจูดฝีมือชาวบ้าน และงานจักสานย่านลิเภา (กระเป่า ตระกร้ามีติไซน์) ซึ่งเป็นงานศิลปาชีพที่ส่งเสริมราษฎรในยุคแรก อันเป็นงานสำคัญที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงให้ความสำคัญ จนนำไปสู่การก่อตั้งศูนย์ศิลปาชีพขึ้นที่ อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และมูลนิธิสายใจไทยในพระบรมราชูปถัมภ์

4 เครื่องมือประกอบอาชีพของผู้หญิง

ได้แก่ อุปกรณ์ขายอ้อยควั่น (มีดควั่นอ้อย ตูโซ้อ้อย) เป็นต้น

5 เครื่องสุขภัณฑ์

ได้แก่ โถะกระจก พร้อมอ่างล้างหน้า และเครื่องประดับตกแต่ง

6 หนังสือส่วนตัว

ได้แก่ ตำราอาหารตำรับคุณหญิง (ประจำครอบครัว) หนังสือแม่บ้าน นิตยสารเกี่ยวกับผู้หญิง¹ ที่สะท้อนการแสวงหาความรู้ในแบบของผู้หญิง

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้ว่าสิ่งของเหล่านี้เป็นผู้เป็นเจ้าของคือ คุณหญิงพรรณิ วิจิณัยภาค และ ดร.วิจิณัยภาค เป็นผู้หญิงที่มีบทบาทในโครงการพระราชดำริ และอาจรวมถึงบทบาทด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

¹ คุณหญิงพิมพ์ใจ คุปตะวินิจ บุตรีคนโต ของ ดร. วินิจ และคุณหญิงพรรณิ วิจิณัยภาค มอบให้พิพิธภัณฑ์ธรรมศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ เมื่อเดือนสิงหาคม 2559

กับแวดวงเจ้านายชั้นสูง แต่สิ่งของที่เก็บสะสมไว้และได้บริจาคให้กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีเป็นจำนวนมากทีเดียว (ดังจะเห็นได้จากรายการที่แสดงข้างต้น) ที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ของผู้หญิงชาวบ้านสามัญชน และเป็นข้าวของเครื่องใช้ที่มีอายุการใช้งานอยู่ในช่วงราวประมาณรัชกาลที่ 5 จนถึงช่วงทศวรรษ 2520 อันเป็นยุคที่มีบริบทความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์มากมายหลายอย่างในสังคมสยาม-ไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงหลังจากการเข้ามาของลัทธิอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ส่งผลกระทบต่อทำให้เกิดความตื่นตัวในเรื่องสังคมวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมของแต่ละท้องถิ่น

แม้จะเป็นที่รู้กันว่าผู้หญิงมีบทบาทในประวัติศาสตร์ แต่ตลอดช่วงที่ผ่านมาบทบาทของผู้หญิงกลับไม่เป็นที่กล่าวถึงในงานเขียนทางประวัติศาสตร์เท่าใดนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงชาวบ้านสามัญชน ที่ไม่ได้รับการยกย่องเป็น 'วีรสตรีของชาติ' (จิราณูช โสภา, 2546:199-240) นั่นเป็นเพราะว่าผู้หญิงทั้งระดับชนชั้นนำและระดับล่างสามัญชน ต่างถูกครอบงำจากความเชื่อทางวัฒนธรรมในสังคมด้วยเหมือนกัน เพียงแต่ระดับความเข้มข้นและความตึงเครียดของการครอบงำ มีความแตกต่างกันในรายละเอียด รวมถึงศักยภาพความสามารถในการตอบโต้และหรือตอบสนองต่อความเชื่อทางวัฒนธรรมระหว่างผู้หญิงชนชั้นนำกับผู้หญิงชาวบ้านสามัญชนก็มีความแตกต่างกัน

จาก 'สิ่งของ' สู่ ความหมายทางสังคม วัฒนธรรมที่สื่อถึง 'คน' (ผู้หญิง)

คุณค่าของสิ่งของบางชนิด มิได้เป็นแต่เพียงอนุสรณ์ของอดีตในด้านประโยชน์ใช้สอย หากแต่ยังแฝงความหมายทางสังคมวัฒนธรรม และเป็นหลักฐานที่สะท้อนถึงบทบาทตัวตนของผู้หญิง ที่มักไม่ปรากฏชื่อหรือเรื่องราวในบันทึกประวัติศาสตร์ที่เป็นทางการ แม้แต่เรื่องของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จึงได้ภาพเปรียบเทียบของเรื่องราวชีวิตบุคคลสำคัญในอีกแง่มุมหนึ่ง ที่อาจมีทั้งด้านที่ขัดแย้งและด้านที่ลงรอยพอดีกับความเชื่อกระแสอื่น ๆ

ผู้หญิงหลายคนมีบทบาทและกระทำ สิ่งที่สังคมยกให้เป็นหน้าที่ของพวกเขา ผ่านงาน 'ครัว' ที่ถือเป็นพื้นที่ของเธอเหล่านั้นว่าเป็นเจ้าของโดยทางวัฒนธรรม 'ครัว' จึงเป็นสิ่งที่ร้อยรัดเชื่อมโยงคนในครอบครัวเข้าด้วยกัน อีกทั้ง 'ครัว' ยังเป็นพื้นที่ที่มีบทบาทต่อสาธารณะหลากหลายรูปแบบ อาทิเช่น งานเลี้ยงต้อนรับแขก งานวัดหรืองานการกุศล ฯลฯ ในหนังสืองานศพของคุณหญิงพรณี วินิจฉัยภาค และครอบครัว ได้เล่าถึงบทบาทของ 'ครัวแม่' (คือคุณหญิงพรณี วินิจฉัยภาค ผู้เป็นเจ้าของชุดสะสมประเภทเครื่องครัว ที่จัดเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ) ไว้หลายบทหลายตอน ที่สะท้อนให้เห็นบทบาทงานครัวของผู้หญิงคนหนึ่ง เพื่อบรรลุถึงอุดมคติความเป็นหญิงที่สังคมวัฒนธรรมคาดหวัง ในฐานะ 'แม่บ้านแม่เรือน' ผู้มี 'เสน่ห์ปลายจวัก' เป็นต้น

นอกจากหนังสืองานศพแล้ว เอกสารประเภท 'ตำรากับข้าว' 'สูตรอาหาร' 'วิธีทำขนม' ต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนแต่เป็นสิ่งสะท้อนถึงองค์ความรู้ของผู้หญิง เป็นความรู้

ที่เกิดจากประสบการณ์การฝึกฝนตนเอง การเรียนรู้จากครอบครัว วงศ์ตระกูล และจากระบบโรงเรียน การศึกษาทั้งแบบจารีตและสมัยใหม่ ผู้หญิงเหล่านี้มีบทบาทต่อสังคมวัฒนธรรมในฐานะ 'ผู้กระทำการ' มากกว่า 'ผู้ถูกกระทำ' และเป็นผู้เลือกในการใช้ชีวิตในแบบของเขา/เธอเอง

'สิ่งของ' ของผู้หญิงจึงมีคุณค่ามากกว่าเครื่องทุ่นแรงในการทำงาน เพราะมีประเด็นเกี่ยวข้องกับ ความละเอียดอ่อนประณีตในกระบวนการผลิต ความใส่ใจในรายละเอียด บอกเล่าถึงตัวตน 'ความเป็นคน' ของผู้หญิง เป็น 'สิ่งของ' ที่ใช้ในการผลิตเพื่อตอบสนองความพึงพอใจของผู้อื่น มากกว่าจะเป็นเรื่องเฉพาะของผู้หญิงผู้ผลิตเอง ถือเป็นความพยายามที่จะบรรลุถึงอุดมคติ ความเป็นหญิง ที่สังคมวัฒนธรรมคาดหวัง ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยสมัยใหม่

บรรณานุกรม

- จิราณูช โสภา. (2546). บันทึกเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย. ใน *ผู้หญิงกับความรู้ 1* (ภาค 2) : หนังสือรวมบทความทางวิชาการเนื่องในโอกาสการประชุมวิชาการประเพณีสตรีศึกษาแห่งประเทศไทยครั้งที่ 1 วันที่ 16-17 ธันวาคม พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชนิดา ชิตบัณฑิตย์. (2554). *โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชลิตา บัณฑิตวงศ์. (2556). ข้าวและชาวนาไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง. ใน พจนก กาญจนจันทร์ (บรรณาธิการ), *คน ข้าว นา ความ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้* (หน้า 38-68). กรุงเทพฯ: พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชุตินา ประภาควุฒิสาร. (2554). *ก่อร่าง สร้างเรื่อง: เรื่องเล่า อัตลักษณ์ และชุมชนในวรรณคดีชายขอบ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ.
- ไม่ระบุนาม. (2534). *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ดร.วินิจฉัย วินิจฉัยภาค คุณหญิงพรณี วินิจฉัยภาคนางนิจพร จันทร*. กรุงเทพฯ: โมเดิร์นแอทโซซิเอทเพรส.
- สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2542). *การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: กองทุนวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Sirisambhand, Napat and Gordon, Alec. (2004). Thai Women in Late Ayutthaya Style Paintings. In Baker, Cris. (ed.), *The Society of Siam: Selected Articles on the Siam Society's Centenary* (pp. 253 -286). Bangkok : The Siam Society.

